

KNIHNOSIČSTVÍ NA LITVĚ V 2. POLOVINĚ 19. STOLETÍ A JEHO PŘÍNOS K VYTVOŘENÍ MODERNÍHO LITEVSKÉHO NÁRODA

Jindřich Čeladín (Praha)

The Era of Book Smugglers in Lithuania in the Second Half of the 19th Century and Its Contribution to the Creation of the Modern Lithuanian Nation

Abstract: The defeat of the Polish-Lithuanian uprising in 1863–1864 was followed by a new repressive policy. Its primary objectives were to suppress any ideas of the Polish-Lithuanian state and to establish the Russian system at any cost. The Russian government tried to remove Lithuanian and Polish languages from public life, limit the influence of the Catholic Church, spread Orthodoxy, support the Russian education system and prohibit the printing of Lithuanian publications. The Catholic Church, headed by the bishop of Samogitia, Motiejus Valančius, joined the quiet opposition to the Russian Empire. Valančius organised the printing of Lithuanian books in Prussia – he established a secret organisation that smuggled books to Lithuania and distributed them there. Thanks to him, the foundations of the new Lithuanian national movement were laid. It supported the creation of national literature, the establishment of secret Lithuanian schools and the strengthening of the position of the Lithuanian language in the Church. The Lithuanian national revival opposed not only Russification efforts but also Polonisation in both ethnic and political sense. The era of book smugglers in Lithuania between 1865 and 1904 played a crucial role in the process of the formation of the modern Lithuanian nation. This is the main reason why the national movement of the Lithuanians also became a subject of political discussions in the early 20th century.

Keywords: book smugglers – Lithuania – Motiejus Valančius – national revival – modern nation

Situace na Litvě do zákazu tisku

Období knihnosičství v druhé polovině 19. století litevská historiografie často považuje za jeden z prvotních podnětů litevského národního obrození, který vedl ke vzniku moderního národa.¹ Národní identita Litevců nebyla ještě vyhraněna a formování novodobého litevského národa v 1. polovině 19. století, na rozdíl od toho českého, ještě nezačalo. Litevská národní kultura, která byla ovlivňována dominantní polskou kulturou, se teprve v průběhu 19. století začíná postupně rozvíjet. Litevský jazyk, jeden z určujících prvků pro vytvoření moderního národa, byl v pozadí. Litevsky mluvilo obyvatelstvo převážně z řad rolníků, případně příslušníků nižší šlechty. Knižní produkce v litevštině vykazuje minimální čísla, mezi vydanými díly převažovaly především kalendáře, katechizmy a modlitební knížky, a to až do první poloviny 19. století. Teprve v druhé polovině 19. století nastává tzv. sekularizace tisku a podíl světské literatury se dostává k 40 procentům. Mezi lety 1800 až 1849 vyšlo na litevském území 201 publikací v litevštině.² Produkce polských knih samozřejmě tu litevskou značně převyšovala.

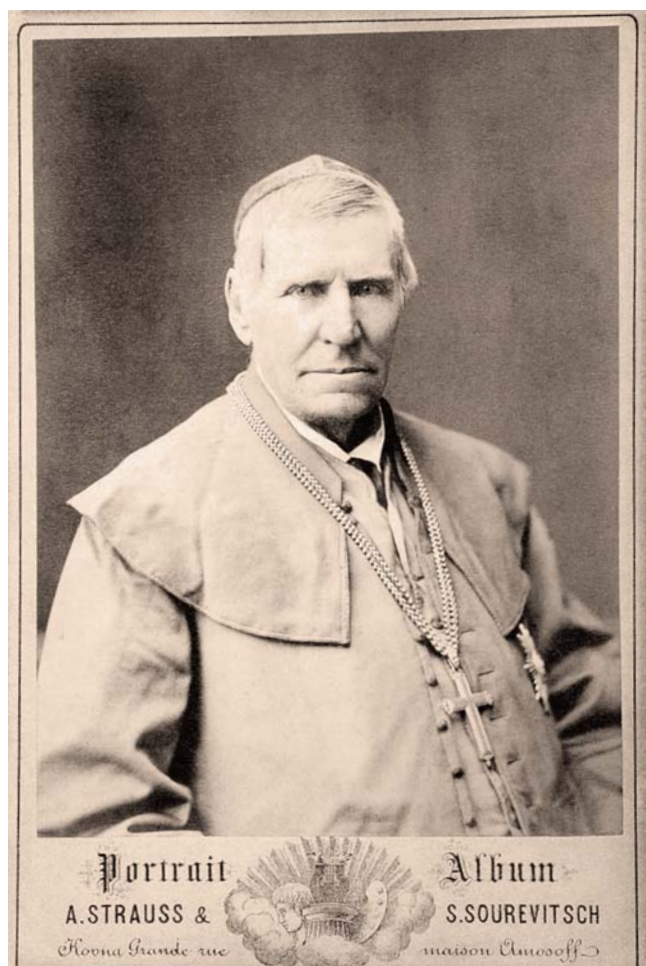
V první polovině 19. století platilo u vzdělanců na Litvě rozlišení „gente Litanus, natione Polonus“. Litva byla chápána v kontextu starého polsko-litevského státu, který zanikl v roce 1795. Mnozí z těchto polsky píšících intelektuálů,

jakými byli Adam Mickiewicz (1798–1855), Józef Ignacy Kraszewski (1812–1887) nebo Teodor Narbutt (1784–1864), byli přesto nadšenými litevskými patrioty. První litevsky sepsané národní dějiny *Būdas senovės lietuvių, kalbėnų ir žemaičių* vydal v Petrohradu, pod pseudonymem, odchovanec Vilniuské univerzity Simonas Daukantas (1793–1864) teprve v roce 1845. Daukantase můžeme považovat za zakladatele litevské historiografie ve smyslu národním a je také mnohými historiky považován za zakladatele litevského nacionalismu. Byl prvním historikem, který v litevské historii vyčleňoval to, co je litevské, a to, co je cizí.³ Do roku 1831 to byla Vilniuská univerzita, jedna z nejvýraznějších romantických škol v Evropě, která se nejvíc starala o kulturní vzdělání litevské společnosti. Pod touto vědeckou institucí se nacházela velká knihovna, která byla přístupná i těm čtenářům, kteří nestudovali na univerzitě. Po uzavření univerzity v roce 1831, které nastalo po neúspěšném polsko-litevském povstání, nezůstaly v zemi žádné instituce, které by zastávaly vyšší vzdělávací funkce. Situace pro inteligenci byla značně kritická. Represe carské vlády bránily aktivnějším plánům na rozvoj kultury a nastala doba velkého kulturního ustrnutí. Pro ty, kteří chtěli dosáhnout vyššího vzdělání, to znamenalo cestovat na ruské univerzity do Estonska, Ukrajiny či samotného Ruska. Další osobností mimo Daukantase, která se pokusila

¹ MERKYS 1994a, s. 396.

² Tamtéž.

³ KRAPAUSKAS 2000, s. 12.

Obr. 1. Motiejus Valančius (16. února 1801–17. května 1875), žemaitický biskup v letech 1849–1875.

sepsat dějiny Litvy, byl žemaitický biskup Motiejus Valančius (1801–1875), o němž bude dále ještě řeč ohledně knihnosičství.

V polovině 19. století byl rozhodně nejdůležitější osobností pro litevské národní obrození. Motiejus Valančius se ve 40. letech 19. století pokusil v žemaitickém městě Varniai vytvořit litevské kulturní centrum, kde by působili litevští intelektuálové a tvořili literární díla v litevštině. Valančius chtěl také založit síť základních škol, jejichž vyučovacím jazykem by byla litevština. Krátkou dobu zde působil i národní historikograf Simonas Daukantas, než se jejich cesty s Valančiusem rozešly. Brzy nato neúspěšně skončil i celý Valančiusův projekt alternativního litevského kulturního centra vůči Vilniusu, který byl doménou polsky mluvící šlechty.⁴

Mezi léty 1855 a 1864 došlo k mírnému oživení skomírajícího kulturního a vědeckého dění na Litvě. Pod vedením hraběte a amatérského archeologa Eustachy Tyszkiewiczze (1814–1873) a jeho kolegů z řad vyšší litevské šlechty, došlo v roce 1855 k založení Vilniuské archeologické komise a s ní spojeného Muzea Starožitností (pol. Muzeum Starożytności).

Cílem komise bylo nahradit zaniknuvší Vilniuskou univerzitu, například vytvořením vědeckého spolku či otevřením veřejných přednášek. Tím by Komise částečně nahrazovala vědeckou práci, kterou univerzita vykonávala. Jeden z nejdůležitějších znaků, který měl vliv na národní kulturu obrozovaných národů v průběhu 19. století, byl vědecký zájem o místní jazyk, lidovou tvorbu nebo obecně o kulturní dějiny. Avšak Vilniuská archeologická komise se nejvíc zabírala politickými dějinami, životem knížat, velmožů a církve. Tehdejší nejvýznamnější litevští demokraté, jakými byli například Daukantas nebo Akelaitis, kteří se zabývali historií litevského státu, se však nemohli spokojit s pouhým přehledem politických dějin. Budoucí tvůrci národní kultury chtěli poukázat na to, že litevská historie je jedna, nedělitelná a je stejná jak pro šlechtu, tak pro rolníky. Proto výzkum litevského jazyka a folkloru, který Vilniuská archeologická komise v podstatě ignorovala, byl jednou z hlavních podmínek pro rozvoj litevské demokratické kultury a moderního národa. Likvidace Archeologické komise v letech 1864 až 1865 symbolizovala konec jedné kulturní epochy. Skončil tím monopol šlechtické oligarchie na litevskou kulturu. Carská vláda měla již na Litvě po roce 1865 ve svých rukou všechny oblasti kulturního života. Již v roce 1864 byla ve Vilniusu založena Archeografická komise, jejímž cílem bylo vydávat prameny k litevským dějinám, avšak zcela pod dohledem carské politiky. Tato komise pak v letech 1865–1915 vydala 39 dílů edice pramenů, které se týkaly teritoria litevského velkoknížectví.⁵

Knihnosičství na Litvě v letech 1864–1904

Po potlačení polsko-litevského povstání v letech 1863–1864 začala nová represivní ruská politika. Jejím primárním cílem bylo potlačit jakékoliv ideje polsko-litevského státu a zároveň nastolit za každou cenu ruské pořádky. Obzvláště v tom vynikal vilniuský generální gubernátor Michail Nikolajevič Muravjov (1796–1866), který vypracoval tvrdý rusifikační program a název Litva měl být dokonce zcela vymazán z paměti lidí. Mělo dojít k odstranění polštiny z veřejného života (litevština v té době nebyla ve státních službách používána vůbec), k zákazu působení osob polského a litevského původu ve státních službách, omezení vlivu katolické církve, šíření pravoslaví, podpoře ruské kolonizace a ruského školství, k zákazu tisku litevských publikací či případnému nahrazení latinky ruskou graždankou. Polštinou se sice nesmělo mluvit ve školách a ve státních úřadech, ale i nadále zůstávala obecným dorozumívacím jazykem šlechty, duchovních, měšťanů a inteligence. Pozice litevského jazyka byla poté ještě obtížnější než v případě polštiny, která již byla na Litvě nejméně od 18. století konstituovaným jazykem.

Tiskem litevské literatury ruskými literami byli pověřeni lektor varšavské hlavní školy, polský filolog Stanisław Mikucki, poruštělý Tatar Ivan Krečinskij a Litevci Antanas Petkevičius a Laurynas Ivinskis, populární vydavatel kalendářů v litevštině. Prímým Muravjovým nařízením z 5. června 1864

⁴ ALEKSANDRAVIČIUS 1989, s. 84–94.

⁵ ALEKSANDRAVIČIUS – KULAKAUSKAS 1996, s. 294–295; KARCZMARZ – CHARTANOWICZ, s. 969.

se měl v graždance nejdřív připravit slabikář pro základní školy.⁶ V listopadu 1865 vyšla na Litvě vůbec poslední kniha psaná polsky latinkou – náboženská kniha „*Ewangelje polskie i żmudzkie na niedziele i wszystkie święta całego roku.*“⁷ Laurynas Ivinskis však brzy rozpoznal nebezpečí pro litevskou kulturu a odmítl se nadále podílet na přípravě litevských knih tištěných ruskými písmeny. Pokus vydávat knížky tištěné v graždance i tak skončil naprostým neúspěchem, neboť mezi lety 1864–1904 v ní vyšlo pouze 66 knih.⁸ Většina litevského národa tento typ publikací prostě ignorovala.

Pro ruskou vládu bylo velice důležité ovládnout místní školství. Obyvatelé měli být vychovávaní k loajálnosti a oddanosti carskému impériu. Na Litvě byly zakládány ruské školy, kde směli působit pouze pravoslavní učitelé. Výuka probíhala samozřejmě v ruském jazyce, pouze hodiny náboženství na farních školách mohly být litevsky. Na nepočetných gymnáziích se také vyučovalo v ruštině a polština zde definitivně ztratila své pozice. Ve školách ve Vilniuské gubernii nezůstala výuka litevštiny ani v pozici pomocného jazyka.⁹ Jen o málo lepší byla situace v Suvalské gubernii, kde na některých základních i středních školách zůstala výuka litevštiny zachována, dokonce deset litevských studentů dostávalo každoročně stipendium na studium v Moskvě. Zde bylo evidentně zamýšleno vychovat proruský a protipolský smýšlející litevskou inteligenci. Zajímavé je svědectví z pedagogického semináře z městečka Veiveriai v Suvalské gubernii, kde se k výuce litevštiny používala učebnice *Litauische Grammatik* od německého jazykovědce Augusta Schleichera, kterou vydal za svého působení na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze v roce 1856.¹⁰

Pro rolníky, kteří představovali absolutní většinu mluvčích, byla katolická církev největší morální autoritou. Represe, které po neúspěšných povstáních nastolila ruská vláda v 60. letech 19. století, se dotýkala rolnictva i duchovních. Postavení katolické církve se proto výrazně zhoršilo, a to především v porovnání s celkem tolerantním postojem, který dříve panoval na Litvě vůči jinověrcům. Například jiné postavení zaujímaly v té době zcela legitimní protestantské církve v Livonsku (v Lotyšsku a Estonsku). Proto je pochopitelné, že se katolická církev v čele se žemaitským biskupem Motiejusem Valančiušem připojila k opozici proti ruské říši. Valančius již v roce 1867 začal organizovat tisk litevských knih v Prusku a zároveň založil tajnou organizaci, která pašovala a šířila knihy na Litvě. V Prusku byl jeho hlavním spolupracovníkem děkan katolické církve v Tylži Jonas Zabermanas (něm. Johann Zabermann), který dohlížel nejen na tisk publikací, ale i na jejich rozvoz důvěryhodným kněžím, kteří je pak dále pašovali do vnitrozemí. Po třech letech byla tato organizace ruskou vládou rozprášena a její členové posláni na Sibiř.¹¹ Obzvláště důležité byly politické brožury připravené samotným Valančiušem v letech 1868–1869. V brožurách

byla kritizována hegemonie pravoslavné církve v zemi a čtenáři byli vybízeni, aby se usilovně bránili státnímu upřednostňování pravoslaví, bojkotovali státní školy, učili své děti doma, nekupovali litevské knihy tištěné graždankou a před četníky schovávali knihy psané litevsky.¹² Byl to jeden z prvních politických manifestů proti ruským pořádkům, který tajně vydala oficiální katolická církev. Díky Valančiušovi se utvořil základ nového litevského národního hnutí – tvorba národního písemnictví, zakládání tajných litevských škol a posílení pozice litevštiny v církvi. Biskup Valančius byl nejen autorem velkého množství knih, ale také jejich donátorem. Při šíření knih mu pomáhali další kněží, inteligence a rolníci, kteří si založili další tajné organizace, spolky a rotty, o kterých bude řeč později. Každá kulturní činnost byla na Litvě myšlena i jako politický odpor proti režimu. Zprvu rolnický a duchovní charakter litevského národního obrození nebyl obrácen pouze proti rusifikáčním snahám, ale i proti polonizaci v etnickém i politickém významu. Pro šlechtu, měšťany či světskou i duchovní inteligenci nastala doba rozhodnutí, zdali se identifikovat s litevským nebo polským národem.

Po zákazu litevských publikací v ruském impériu se tisk organizoval především v Prusku. Nejdůležitější tiskárna se nacházela v Tylži (rus. Sovětsk), další v Ragnitu (rus. Něman), Královci, Memelu (lit. Klaipėda), Priekulė, Šilutė nebo v Bitėnai. Pro tiskárny v tzv. Malé Litvě to byl zároveň výborný obchod. Mezi léty 1864 a 1904 zde bylo vtištěno kolem 4100 publikací. Kromě toho dalších více než 700 knih vyšlo v USA, z nich však jen část byla určena i pro čtenáře na Litvě, většina z nich sloužila pro emigrující Litevce v zámoří. Nejvíce knih bylo vydáno v pensylvánském Plymouthu.¹³

Finanční zisk z pašování neměli pouze tiskaři, ale také knihnosiči, kteří přes hranici tajně dodávali zásilky publikací. Někdo samozřejmě knihnosičství provozoval čistě kvůli výdělku, ale mnozí to činili z opravdového obětování pro vlastní národ. Práce knihnosičů byla značně riskantní, často pro ně končila tvrdými tresty, například konfiskací majetku, vězením či vyhnáním na Sibiř. Na Sibiř bylo posláno do vyhnanství přibližně 157 knihnosičů a dalších 900 lidí bylo potrestáno mnohaletým vězením. Trestné bylo nejen samotné pašování knih, ale i jejich držení a čtení. Přesto síť knihnosičů pokrývala celou Litvu. Knihnosiče chytala a knihy konfiskovala policie, pohraničníci i četníci. Obecně se více trestalo za pašování politických a protiruských textů než za pašování náboženských textů, které nebyly ruskou vládou shledány tak závažnými. Aktivní činnost knihnosičů ukazují i počty zachycených knih na celnicích. Mezi léty 1891 a 1903 bylo zabaveno celkem 196 259 výtisků. V letech 1865–1904 bylo při pašování, držení, šíření, četbě litevského tisku zadrženo carskou policií a četníky zhruba 3000 lidí. Třetina z nich pašovala knihy přes hranici, 22 procent lidí je šířilo a zbývající

⁶ MERKYS 1994a, s. 44.

⁷ Tamtéž, s. 49.

⁸ ALEKSANDRAVIČIUS – KULAKAUSKAS 1996, s. 287.

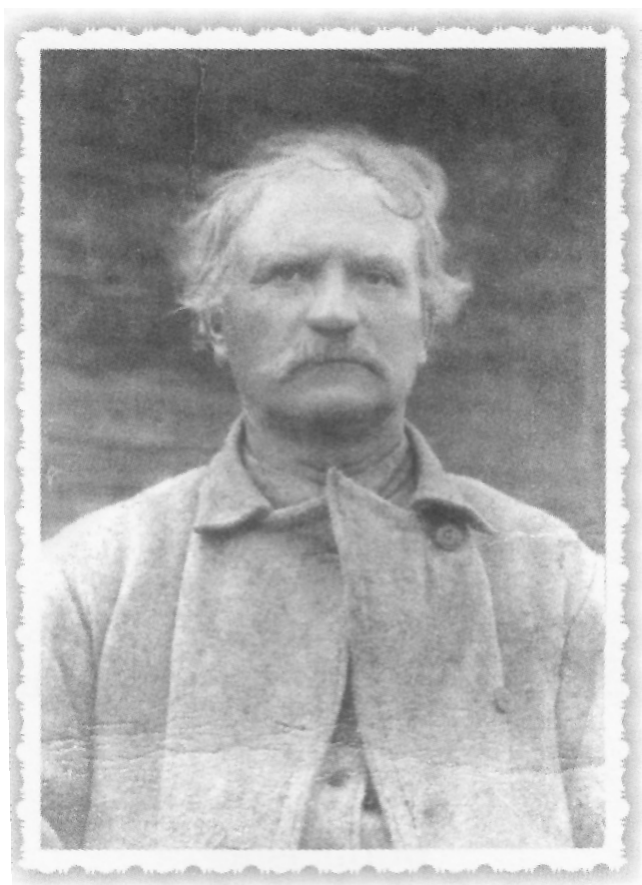
⁹ MERKYS 1994a, s. 29.

¹⁰ Tamtéž, s. 85.

¹¹ ALEKSANDRAVIČIUS – KULAKAUSKAS 1996, s. 287; MERKYS 1994a, s. 242.

¹² MERKYS 1994a, s. 235.

¹³ ALEKSANDRAVIČIUS – KULAKAUSKAS 1996, s. 287; MERKYS 1994a, s. 185.

Obr. 2. Jurgis Bielinis (16. března 1846–18. ledna 1918), „král knihnosičů“.

byli jejich čtenáři a vlastníky.¹⁴ Na nátlak ruské vlády začala knihnosiče později, v druhé polovině 90. let 19. století, pronásledovat i vláda pruská. Projevovalo se to například tím, že mnozí knihnosiči byli přímo zatýkáni na pruském území. Na druhou stranu, tresty, které dostávali, nebyly tak přísné a vysoké jako v Rusku.

V Kaunaské a Suvalské gubernii bylo pokrytí síť knihnosičů větší než ve Vilniuské, kde byla menší gramotnost obyvatelstva a zároveň velká polská a běloruská menšina. Mezi knihnosiči bylo 86 procent rolníků, ale nechyběla mezi nimi ani nižší šlechta či měšťané. Ke knihnosičství se přidávali jak kněží, tak i světské obyvatelé. Poté, co byl na počátku 70. let 19. století ruskými policejními sbory rozprášen Valančiusův spolek, byla vytvořena další větší organizace, kterou v roce 1873 založil farář z obce Sudargas v Suvalské gubernii Martynas Sederavičius (1829–1907). Jeho úsilím byly šířeny především náboženské knihy, zatímco politické brožury nebo beletristika zcela zmizely. Brzy se Sederavičius spojil se Serafinem Kušeliauskasem (1820–1889), jenž sám pomáhal vydávat a financovat náboženskou literaturu, například katolický měsíčník Šviesa, který vycházel mezi lety 1887 a 1890.¹⁵

Mezi světskými zástupci knihnosičů se proslavil „král knihnosičů“ rolník Jurgis Bielinis (1846–1918), který pocházel z okresu Biržai a který spolu s dalším slavným knihnosičem Kazyselem Ūdrou (1857–1937) organizoval nelegální síť šíření knih v okolí Panevėžysu.

S touto organizací, založenou na přelomu let 1884–1885, nazývanou také Garšvský spolek,¹⁶ spolupracovalo 58 knihnosičů a jejich spolupracovníků, kteří za deset let existence této organizace převezli desetitisíce exemplářů různých publikací v litevštině. Samotní členové spolku knihy přes prusko-ruskou hranici nepřenášeli, na tuto riskantní a nebezpečnou práci najímali místní nosiče, kteří dobře znali terén. Balíky knih si Garšovští přebírali až za hranicemi na smluveném místě. O velikosti tohoto spolku hovoří i počet 11 tisíc knih, které jim pouze v letech 1894–1895 zabavila ruská policie. Na rozdíl od Sederavičiusovy organizace šířil Bielinis jakýkoliv litevský tisk, speciálně tisk periodický, jakým byla Aušra nebo Varpas. Podíl pašované náboženské literatury dosahoval pouze 27 procent, což bylo podstatně méně než u Sederavičiuse. Garšovští šířili tisk nejen na severní Litvě, ale působili i mezi lotyšskými Litevci a také ve vzdálenější Vilniuské gubernii, což nebylo úplně obvyklé.¹⁷ Samotné pašování probíhalo tak, že obyvatelé příhraničí překročili hranici Pruska legálně a nazpět se vraceli nelegálně, někteří překračovali obě hranice nelegálně. Právě místní příhraniční knihnosiči se pouštěli do menšího rizika při překračování hranic než ti ze vzdálenějších krajů, kteří dobře neznali místní terén. Nosiči byli během jarních a letních měsíců pohodlně obutí a měli na sobě každodenní lehké oblečení. Obzvláště jim pomáhaly temné a deštivé noci. Během zimních měsíců, kdy již přizpůsobili svůj šatník teplejšímu oděvu, se vyhýbali čerstvě napadlému sněhu kvůli potenciálním stopám. Knihnosiči museli podplácet střežící četníky, kteří však často měli mezi místními obyvateli špehy a ti jim sami dávali tipy na pašeráky. Mnohdy se kontraband převážel také ve vozech s dvojitým dnem, a dokonce i v rakvích se zemřelými.¹⁸

Poněkud odlišnou funkcí než výše jmenovaná pašerácká organizace knihnosičů Bielinise a Ūdry, která se soustředila především na samotné pašování a rozšiřování knih mezi lid, zastával spolek Sietynas v jihozápadní Litvě s centrem v Marjampolė. Ten nejen šířil knihy, ale i zakládal neoficiální gymnázia, školy, knihovny nebo přímo spolupracoval s vydavateli tisku v Prusku. Jeho hlavním úkolem bylo obecně šířit osvětu ve společnosti. Pro zajímavost Sietynas se prohlásil i spolkem střízlivosti a všem svým členům zakázal alkoholické nápoje. Kromě funkce osvětové tak spolek plnil i funkci morálního usměrnění. Podobně rozsáhlá organizace působila i v severní Litvě. Spolek Atgaja, který byl založen v roce 1889 v okolí města Joniškis, byl mimo jiné radikálnější v politických postojích, než tomu bylo u jiných spolků. Za svůj úkol si přímo vytkl oživit národní uvědomění Litevců, především i díky sběru bohatého lidového folkloru. Také na Litvě platilo, že čím byla slabší literární tradice litevsky psané literatury, tím více se do popředí dostávala

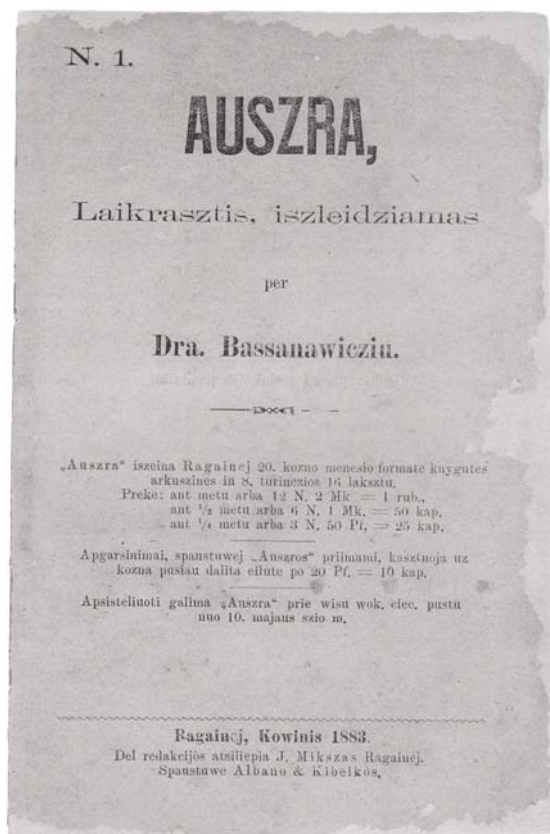
¹⁴ MERKYS 1994a, s. 202.

¹⁵ Tamtéž, s. 246–250.

¹⁶ Podle vsi Garšviai u Panevėžysu.

¹⁷ MISIUS – KALUŠKEVIČIUS 2006, s. 60–110; MERKYS 1994b, s. 62.

¹⁸ Tamtéž, s. 78; MERKYS 1994a, s. 190–192.

Obr. 3. První číslo časopisu Aušra z roku 1883.

Obr. 4. Dr. Jonas Basanavičius (23. listopadu 1851–16. února 1927) a jeho žena pražská Němka Gabriela Eleonora Mohl.

lidová kultura, která se stávala symbolem vyspělosti národa. Na rozdíl od jiných spolků, které přirozeně inklinovaly povětšinou ke katolické církvi, měla Atgaja velmi blízko k volnomyšlenkářům.¹⁹ Tyto různé spolky většinou fungovaly pouze několik let, dokud je ruské úřady neodhalily a nezlikvidovaly. Nejdéle – deset let, fungoval Garšvský spolek, u ostatních byla průměrná doba existence kolem tří let.

Pašované knihy se ve velké míře využívaly pro výuku v tajných litevských školách. Na konci 19. století bylo záležitostí cti, aby vesnice a městečka na Litvě měly své školy, kde se žáci naučili číst a psát litevsky. Tyto soukromé tajné školy byly založeny na práci učitelů, kterým se říkalo daraktoři (lit. daraktorai) a mezi nimiž bylo i mnoho žen. Daraktoři často putovali od obce k obci a zde provozovali výuku ve prospěch litevského národa. Od poloviny 80. let 19. století se objevily první modernější slabikáře i učebnice pro výuku na těchto tajných školách, předtím byli učitelé nuceni učit podle nepřilich moderních a velmi konzervativních učebnic. Počet dětí v těchto školách se lišil, většinou měly jednotlivé školy od čtyř až po dvacet žáků.²⁰ Děti a mládež na Litvě samozřejmě navštěvovaly také ruské státní školy, především ty, které usilovaly o střední a vyšší vzdělání. Litevské knihy se

nešířily pouze v samotné Litvě, ale i mezi Litevci, kteří studovali nebo pracovali v ruských či pobaltských městech, jakými byly Riga, Jelgava nebo Tartu. Například počet Litevců v Petrohradu dosáhl v roce 1897 čtyř tisíc, proto byla poplatka po nelegálním litevském tisku vysoká, a to převážně u studentů. Svědčí o tom i snaha litevských petrohradských univerzitních studentů o zrušení zákazu litevského tisku.²¹ Každopádně tajné soukromé školy plnily, ve vztahu k formování moderního národa, důležitější funkci pro posílení identity s litevským národem, než tomu bylo v případě státních oficiálních škol, které usilovaly o identifikaci svých studentů se státním ruským národem.

Na konci 70. a na začátku 80. let 19. století nastala nová fáze národního obrození, kdy se do čela národního litevského hnutí začala ve velkém zapojovat mladá obrozenecká inteligence, nová generace intelektuálů, kteří již nepocházeli ze šlechtického prostředí a z velké části se jednalo o syny rolníků. Zde musíme souhlasit s historikem Miroslavem Hrochem, že tito obrozenci začali být aktivní zhruba jednu generaci poté, co byla v carské říši v roce 1861 zrušena roboty,²² což platí pro většinu nevládnoucích etnik v ruské říši. Rolníci přestali být považováni za masu či pouhý objekt

¹⁹ MERKYS 1994a, s. 265.

²⁰ Tamtéž, s. 294–300.

²¹ Tamtéž, s. 229.

²² V Suvalské gubernii sice bylo zrušeno nevolnictví již na začátku 19. století, avšak i přesto měly děti rolníků velmi malé šance studovat na ruských univerzitách před rokem 1861. Na druhou stranu první litevští obrozenci jako Basanavičius pocházeli často právě ze Suvalské gubernie, kde panovaly všeobecně příznivější podmínky pro rozvoj litevské kultury než na jiných územích Litvy.

etnografického zájmu a začalo se s nimi počítat jako se státotvornou složkou rodícího se moderního národa.²³ Změny ve struktuře zúčastněných, v ideologickém a organizačním složení litevského národního hnutí, ukázal první litevský tištěný časopis *Aušra*.

V letech 1883–1886 byl tištěn na Malé Litvě a připravovala ho právě tato nová generace litevské inteligence, v čele s doktorem medicíny Jonasem Basanavičiusem (1851–1927) a Jonasem Šliūpasem (1861–1944). Časopis *Aušra* propagoval národní sebeuvědomění Litevců, vymezoval se proti rusifikaci i polonizaci. Své slovo zde měli již nejen obránci litevštiny a katolické církve, ale i radikálnější představitelé, kteří formulovali první politické a ekonomické názory na sebeurčení litevského národa. Jeho první číslo připravil a redigoval Jonas Basanavičius, který v té době pobýval v Praze, kde byl inspirován a vlastně i fascinován úspěšným českým národním obrozením. Basanavičius nadnesl program výzkumu litevské kultury, ukotvení rodného jazyka ve veřejném životě a svobodě národa. Těmito třemi body již jasně oponuje Adamu Mickiewiczovi, ideologovi staré Litvy, v polském pojetí litevské národní identity. Basanavičius prodloužil a modernizoval romantizovanou historickou tradici v dílech Simonase Daukantase a stal se největším ideologem litevského národního romantismu, který později zformoval další generaci romantiků a neoromantiků. Na konci 19. století vypadal ryzí romantik nepatřičně dokonce i na kulturním poli opožděné střední a východní Evropy. V interpretačním diskursu je Basanavičiuseva ideologie charakterizována jako tehdejší nejvýraznější spojení romantismu a pozitivismu.²⁴

V pozdější době každé politické hnutí začalo nelegálně vydávat svůj vlastní periodický tisk. Liberálové vydávali časopis *Varpas*, křesťanští demokraté *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga*, sociální demokraté *Lietuvos darbininkas* a další.

Zrušení zákazu tisku a vytvoření moderního evropského národa

Úsilí o zrušení zákazu knižní produkce psané v litevštině probíhalo již od konce 19. století. První větší úspěch zaznamenali Litevci v roce 1900, kdy se zúčastnili pařížské světové výstavy. Zde veřejnosti v etnografické části výstavy představili expozici věnovanou problémům zákazu litevského písemnictví. Účast litevské výpravy splnila svůj cíl a o problému Litevců se zmiňoval francouzský, ale i jiný zahraniční tisk.²⁵ Již v roce 1902 se sešla komise, kterou vedl ministr osvěty Grigorij Eduardovič Zenger (1853–1919) a která měla za úkol zrevidovat postavení litevštiny v ruské říši. Především se měla zcela legalizovat náboženská literatura a taktéž nepolitické kalendáře. Docházelo k postupnému uvolňování cenzury a legalizaci litevské knižní produkce. Dne 7. května 1904 došlo nařizením ruského cara Mikuláše II. k úplnému zrušení zákazu litevského tisku. Na konci roku 1904 začal

Obr. 5. Socha knihnosiče od Juozase Zikarase z roku 1939, v pozadí stěna knihnosičů, Kaunas. Foto: Martynas Varnas.

v Petrohradě vycházet první legální periodický tisk – noviny *Lietuvių laikraštis* a ve Vilniusu *Vilniaus žinios*. Teprve rok 1905, i díky revoluci, která v Rusku proběhla, můžeme považovat za rok definitivního zrušení zákazu litevského tisku a také za první rok, kdy si litevské národní hnutí začalo klást první oficiální politické požadavky.²⁶ Po tomto zákazu začala ve větší míře vycházet litevská krásná literatura, která na rozdíl od jiných evropských literatur nedosahovala ještě takové kvantity. V období 1864 až 1905 byla větší snaha soustředit se na všeobecné vzdělávání národa a šíření národních myšlenek.²⁷

Snahy rusifikátorů potlačit národní obrození Litevců a zakázat jejich písemnictví velmi ztížilo formování litevského národního uvědomění, ale nedokázalo ho paralyzovat. Musíme si uvědomit, že rovnoprávnost literárního jazyka nevládnoucí etnické skupiny se státním jazykem nebyla v podmínkách státního národa reálná. Dokonce ani čeština za fungování habsburského impéria nikdy nebyla na všech úrovních zcela zrovnoprávněna s němčinou. Proto používání litevštiny nemohlo v tvrdých podmínkách absolutistické ruské monarchie docílit větších úspěchů. Jak zmiňuje Miroslav Hroch, takové připuštění dvou a více oficiálních jazyků do veřejného života by bylo v rozporu s centralizovanou ruskou monarchií.²⁸ Knihnosiči se tudíž stali zprostředkovateli mezi stále nepočtenou litevskou inteligencí a zbytkem národa, když dodávali z Východního Pruska do Litvy zakázanou litevskou literaturu. Tím vlastně ochraňovali národ před ruskou kolonizační politikou, která usilovala o zničení tradiční litevské, ale i polské literatury a vytlačení litevštiny z veřejného používání. Svou činností tito knihnosiči, jako

²³ HROCH 2011, s. 102.

²⁴ JURGUTIENĖ 2009, s. 92.

²⁵ MERKYS 1994a, s. 328.

²⁶ Tamtéž, s. 385–386.

²⁷ Ne, že by v těchto letech nevycházela kvalitní poezie i próza, např. básnická sbírka Maironise (1862–1932) *Pavasario balsai* z roku 1898 nebo povídková tvorba spisovatelky Žemaitė (1845–1921).

²⁸ HROCH 2011, s. 219.

unikátní vrstva společnosti, přispěli ke sjednocení litevského národa pro společnou kulturní práci a k vysvobození z politického útlaku. Zatímco na začátku 60. let 19. století bylo litevské národní obrození v počátcích, hlavně kvůli značné intelektuální převaze polsky mluvící litevské patriotické šlechty, která chápala Litvu jako nedílnou součást polsko-litevské unie, na počátku 20. století byli Litevci díky knihnosičství již mladým sebevědomým moderním národem, který měl svoje rozvinuté písemnictví, včetně periodického tisku. Zákaz litevského tisku přinesl opačný efekt než ten, jaký původně zamýšlela ruská říše, zcela rozdílný od efektu podobného zákazu ukrajinského nebo běloruského písemnictví, kde se ve větší míře obyvatelstvo i inteligence porušily. Brzy po zrušení cenzury začaly vznikat také první národní instituce. V roce 1907 byla ve Vilniusu založena *Lietuvių mokslo draugija* (Litevská vědecká společnost), jakožto přímá reakce na podobnou polskou instituci *Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie*, která vznikla o rok dříve. Knihnosičství bylo úspěšné také proto, že se do něho zapojily masově téměř všechny vrstvy litevského národa, nejen prostí rolníci nebo nižší šlechta, ale i světská a konfesní inteligence. Teprve vznik samostatné Litevské republiky v roce 1918 začal naplňovat národní cíle, po kterých litevští obrozenci jen toužili. Nový režim za pomoci významných historických postav či samostatných příběhů litevské minulosti pracoval na utváření moderních národních mýtů. Z nich bylo možno učinit nástroj národní výchovy. Jedním z těchto mýtů, který mladá Litevská republika využila, bylo i knihnosičství a knihnosiči, jakožto jeden z hlavních symbolů národní existence. Motivy z „hrdiné doby knihnosičů“ se pak objevují v nejednom románu nebo povídkách litevské krásné literatury. Ještě více plodné bylo umělecké ztvárnění knihnosičů ve výtvarném umění. Nejznámějším dílem je monumentální socha knihnosiče (lit. *Knygnešys*) od sochaře Juozase Zikarase z roku 1939, která dnes zdobí prostor před Vojenským muzeem v Kaunasu. Nedaleko ní se také nachází stěna knihnosičů,²⁹ kde jsou vyryta jména nejslavnějších knihnosičů. Datum 16. března – den, kdy se narodil nejslavnější knihnosič Jurgis Bielinis – se dnes v Litvě připomíná jako památný den knihnosičů.

Seznam použité literatury:

- ALEKSANDRAVIČIUS 1989:** ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus. *Kūltūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais. Organizaciniai kultūros ugdymo aspektai*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1989.
- ALEKSANDRAVIČIUS – KULAKAUSKAS 1996:** ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus – KULAKAUSKAS, Antanas. *Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva*. Vilnius: Baltos lankos, 1996.
- HROCH 2011:** HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: SLON sociologické nakladatelství, 2011.
- JURGUTIENĖ 2009:** JURGUTIENĖ, Aušra. Jonas Basanavičius ir romantizmas. In: *Dr. Jonas Basanavičius 1851–1927*. Vilnius: Lietuvos nacionalinio muziejaus biblioteka, 2009, s. 92–96.
- KARCZMARZ – CHARTANOWICZ 1988:** KARCZMARZ, Grzegorz – CHARTANOWICZ, F. Margarita. Komisje archeograficzne i archeologiczne wileńskie w latach 1842–1915. In: *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 33/4. Varšava: Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk, 1988, s. 957–980.
- KRAPAUSKAS 2000:** KRAPAUSKAS, Virgil. *Nationalism and Historiography: The Case of Nineteenth-Century Lithuanian Historicism*. Boulder: Columbia University Press, New York, 2000.
- MERKYS 1994a:** MERKYS, Vytautas. *Knygnešių laikai 1864–1904*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1994.
- MERKYS 1994b:** MERKYS, Vytautas. *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias 1864–1904*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1994.
- MISIUS – KALUŠKEVIČIUS 2006:** MISIUS, Kazys – KALUŠKEVIČIUS, Benjaminas. *Didysis knygnešys Jurgis Bielinis*. Vilnius: Diemedžio leidykla, 2006.

Mgr. Jindřich Čeladín
Muzeum hl. města Prahy
Kožná 1, Praha 1, 110 00

²⁹ Stěna knihnosičů (lit. *Knygnešių sienelė*) byla postavena v roce 1940, za sovětské okupace byla v roce 1950 zničena, avšak v roce 1997 byla znovu obnovena.